

Vojko Devetak

PRIBOR ZA SVETI SUSRET

U velikoj skupini liturgijskih znakova, osim riječi, kretnja, elemenata, postoje i drugi raznoliki materijalni pribori koji svojom znakovitošću doprinose ostvarivanju svetog susreta. Nema sumnje da se bitnost bogoslužja i svetog susreta odvija na duhovnom planu, ali crkvena zajednica je vidljiva i sastoji se od vidljivih osoba pa se stoga služi i vidljivim stvarima da izrazi inimitivnost duha. Tako je uostalom činio i Krist. Sjetimo se samo slavljenja Posljednje večere. I u profanim susretima ljudskog društva takva je praksa. U liturgijski pribor na prvom mjestu ubraja se sveto posuđe i ruho koje je posvetom, blagoslovom i samom upotrebom izuzeto i isključeno iz profanoga, te rezervirano samo za liturgijsku upotrebu.

Liturgijski predmeti

Poznato je da su sve religije u svom štovanju božanstva i prinošenju žrtava, svaka na svoj način, upotrebljavale razne ceremonijale i služile se raznim predmetima.

U središtu starozavjetnog bogoslužja bio je »Kovčeg Saveza« u kojemu su bile pohranjene ploče Deset zapovijedi, posuda s manom, Aronov štap (Izl 16, 32; Pnz 10, 1—5; Heb 9, 4). Gospodin reče Mojsiju da je »vještinom obdario sve sposobne ljude da mognu napraviti sve« što je potrebno za bogoslužje (Izl 31, 6 sl.). Nabraja se razni potrebni pribor: umivaonici, lonci, lopate, noževi, posude, kadionice, škropionice, žlice, vrčevi, posude za ulje itd. (usp. Izl 31, 9; 1 Kr 7, 49 sl.; 2 Kr 25, 14 sl.; Br 4, 9. 14). Spominju se i »cvjetovi« (1 Kr 7, 49), »odijela za službu« i službenike (Izl 31, 10), »košarica« za beskvasni kruh (Izl 29, 3). Taj je pribor bio od raznog materijala: kamena, kovina, drva, srebra, zlata, tuča (2 Kr 25 15). Bile su izabrane i posebne osobe koje su se trebale brinuti za predmete u Svetišću (Br 4, 16). Profane osobe »svetih se predmeta ne smiju doticati da ne poginu« (Br 4, 10). I doista kazna Jahvina stigla je one koji su oskvrnuli sveto hramsko posuđe (Dan 5).

Evandelisti, opisujući Zadnju večeru, spominju: »posudu za pranje« (Iv 13, 5), »naslonjače« (Lk 22, 12), »zdjelu« (Mt 26, 23; Mk 14, 30), »kalež« (Mt 26, 27; Mk 14, 23; Lk 22, 20).

Kalež

Kalež ili čaša u starozavjetnoj liturgiji često se spominje. Bio je od gline, kamena, stakla, tuča, srebra i drugih kovina raznih oblika i veličina (2 Kr 25, 15). Čaša je imala raznoliku namjenu: postojala je čaša za piće, za obredna pranja i za bogoslužje. Obredne čaše imale su i svoju posebnu znakovitost: čaša Saveza i spasenja u koju se skupljala krv žrtava za škropljenje žrtvenika i naroda (Izl 24, 6); čaša zahvalnosti prigodom zahvalnih žrtava (Ps 116, 13); pehar utjehe prigodom smrti (Jr 16, 7); čaša zajedništva iz koje su svi pili u znak zajedništva s Bogom saveza (2 Sam 12, 13; Ps 16, 5), zajedništvo s idolima simboliziralo se s čašom zloduha, Božje srdžbe i pravde (Iz 151, 17; Otk 15, 7).

Isus, slaveći Pashalnu večeru, sigurno se služio hebrejskom čašom svoga vremena. Kristov kalež simbolizira Novi savez (Lk 22, 20; 1 Kor 11, 25); zajedništvo s tijelom Kristovim (1 Kor 11, 25); ali i čašu muke (Mk 10, 38; Mt 26, 42) iz koje trebaju s Kristom na svijetu svi piti ako žele s njime piti čašu slave u Kraljevstvu (Lk 22, 18).

Kalež je najsvetija liturgijska posuda jer dolazi u direktni kontakt s Kristovom krvi u misnom slavlju.

Kakav je bio kalež ili čaša s kojom se Isus služio na Zadnjoj večeri, nema čvrstih dokaza. Općenito je mišljenje povjesničara da je najvjerojatnije bio to kalež od stakla, jer su se takve čaše u ono vrijeme upotrebljavale u hebrejskim obredima i domaćinstvima. I Rimljani su se onda služili staklenim čašama. Mnoge crkve, osobito u srednjem vijeku, hvalile su se da posjeduju autentični kalež Zadnje večere. Iz prvih pet stoljeća sačuvano je samo nekoliko raznobojnih kaleža od stakla. Ali u istom vremenu bilo je kaleža od kovine, zlata i srebra koje su rimski carevi darivali pojedinim crkvama.¹

Oblik euharistijske čaše mijenjao se tijekom vremena. Najstariji kaleži imali su dosta široku, duboku i nisku kupu, kratki vratić s čvorom i okruglo podnožje. Budući da su kaleži bili veliki i teški, sa strane imali su ručice, a tako su se i lakše držali pri pričesti s presv. krvi. U bogoslužju upotrebljavao se jedan kalež veći, u kojemu se posvećivalo vino, i nekoliko manjih iz kojih su đakoni dijelili svetu pričest. Pokraj oltara stajale su i velike posude u koje su vjernici ulijevali vino što su ga nosili u prikaznoj procesiji. Upotrebljavale su se i cjevčice ili žličice od raznog materijala za pričest vjernika.

Kad je između XI. i XII. st. prestalo pričešćivanje pod obje prilike, kaleži mijenjaju oblik, a ručice iščezavaju. Kaleže se ukrašavalo izvana finim i sitnim reljefima, a oblik im se mijenjao prema umjetničkom smjeru povijesnog razdoblja. U IV. st. zabranjena je u misi upotreba staklenih kaleža i od onog materijala koji oksidira. Grgur Veliki početkom VI. st. određuje da kaleži trebaju biti od plemenitih kovina.²

¹ Usp. S. AUGUSTINUS, *Enarr. in Ps 113, Sermo 2, 6; PL 37, 1484.*

² Usp. M. RIGHETTI, *Storia liturgica I, Milano 1964, str. 554–559.*

Prema današnjim propisima kalež, kao i sav bogoslužni pribor, treba biti funkcionalan, u skladu s potrebama i običajima (SC 128) i više se odlikovati plemenitom ljepotom nego pukom raskoši (SC 124). Sveto posuđe treba biti od čvrstih plemenitih tvari. Prednost imaju tvari koje se ne lome i ne upijaju tekućinu, dok držak može biti i od drugih čvrstih i prikladnih tvari. Ako kovina upija tekućinu, treba kalež iznutra pozlatiti. Neki liturgisti smatraju da bi euharistijski kalež trebao biti onakvog oblika kakav se upotrebljava u domaćinstvu, da bi se tako vjernicima bolje dočarao gozbeni obred Euharistije. O prikladnosti oblika i materijala za kalež određuju i prosuđuju biskupske konferencije i biskupi imajući u vidu običaje dotičnog kraja (usp. OOUR 288—296). Prije mise i poslije pričesti kalež obično stoji na pobočnom stoliću prekriven platnom liturgijske boje dana. Za vrijeme mise može, ali ne mora, biti pokriven palom, tj. ukrućenim platnenim pokrovcem. Mora stajati s patenom na tjelesniku (korporalu), tj. na komadu bijeloga platna. Prije nego se u kalež ulije vino treba ga otrti s bijelim lanenim rupčićem — kaležnjakom. Isto tako pri purificiranju poslije pričesti.

Plitica

Plitica je vrlo plitki okrugli u sredini malo udubljeni tanjurić izrađen od plemenite kovine. Na pliticu se stavlja euharistijski kruh. Plitica podsjeća na »zdjelu« Zadnje večere koja je služila za postavljanje hrane i kruha. Zajedno s kaležom bitni je pribor euharistijskog slavlja. Ona je bila u upotrebi odmah u početku kršćanstva. Bila je kao i kalež od stakla, a i od raznih kovina. Ista pravila koja vrijede za kalež odnose se i na pliticu. Najprikladnije je da se upotrebljava u misi dublja plitica na koju se stavljaju hostije za vjernike i za svećenika i tako simbolizira jedinstvo kruha i jedinstvo vjernika.

Kalež i plitica trebaju biti posvećeni od biskupa (kan. 1147) ili njegova posebnog delegata (*Pastorale munus*, br. 27).

Kalež i plitica, ako izgube posvetu, ne smiju se upotrebljavati zbog časti Euharistije. Posvetu gube: ako su se upotrebljavali u profane svrhe; ako su bili u javnoj prodaji; ako se toliko oštete ili promijene (prošuplje, odlomi komad, otkine kalež od postolja), ne mogu služiti svojoj svrsi. U takvim slučajevima moraju se popraviti i ponovno posvetiti. Ukoliko im otpadne unutrašnja pozlata, ne gube posvetu, ali da bi se mogli upotrebljavati, obavezno je ponovno ih pozlatiti. Iako su danas propisi o diranju svetih posuda ublaženi, ipak ne priliči da se s njima kojekako postupa (kan. 1305).

Čestičnjak

Čestičnjak (ciborij, piksida) je posebna posuda u kojoj se čuvaju svete hostije za pričest bolesnika i eventualnu pričest izvan mise. U II. st. bile su to košarice ispletene od vrbova pruća nalik onima iz

hebrejske liturgije (Izl 29, 3). Takve košarice s kruhom ili ribom česta su slika u katakombama. Sve do X. st. u crkvama su se upotrebljavali čestičnjaci vrlo malih dimenzija s nekoliko hostija za pričest umirućih. Bili su cilindričnog oblika bez drška i podnožja, od raznih metala s prikladnim pokrivalom. Čuvali su se u posebnim ormarićima u zidu ili u sakristiji, a kad se počelo izlagati Euharistiju na štovanje, u svetohraništima. U XIII. st. susrećemo čestičnjake većih dimenzija. Za nošenje euharistijskog kruha svojim kućama vjernici su se služili malim kutijama ili vrećicama koje bi objesili oko vrata.³

Čestičnjak s hostijama danas se mora čuvati u svetohraništu. Treba biti blagoslovljen s formularom kojim se blagoslivlje svetohranište. Mora imati poklopac. Kad su u njemu svete hostije, na njemu treba biti bijeli plaštic. Može biti od bilo koje plemenite tvari, ali iznutra treba biti pozlaćen.

Svaka župska crkva mora imati i mali čestičnjak za nošenje pričesti bolesnicima. Oblik nije propisan, ali mora odgovarati svojoj svrsi. Ne smije biti povezan s posudicom bolesničkog ulja.

Pokaznica

Pokaznica je posebna posuda sa staklom u kojoj se sveta hostija pokazuje i izlaže vjernicima na klanjanje, nošenje u procesiji i blagoslivljanje. Prve pokaznice nastale su sredinom XIV. st. kad se uvela pobožnost izlaganja Svetootajstva. Raznih su oblika i tipova. Posebno poštovanje prema Euharistiji navelo je vjernike da prave dragocjene i veličanstvene, umjetnički urešene, pokaznice. Bilo je tako velikih i teških da ih je trebalo nositi više svećenika. Glasovita pokaznica koja je visoka 3 metra i sva od zlata nalazi se u Toledu.

Nema posebnog propisa iz kojeg materijala treba biti pokaznica. Može se praviti iz raznih kovina, ali treba biti posrebrana ili pozlaćena.

U pokaznicu stavlja se *lunula* ili *luneta*. Taj naziv dolazi od latinske riječ »luna« (mjesec) jer sličići srp u mladog mjeseca. To su dva metalna polukruga u sredini koja su s vanjske strane priljubljena kopčom, a među njih stavlja se hostija kad se izlaže na klanjanje. Lunula treba biti od zlata ili pozlaćena.

Lunula s posvećenom hostijom izvan funkcija stavlja se u *kustodiju*, posebnu metalnu ovalnu kutiju, i pohranjuje se u svetohranište. Ako nema izlaganja Svetootajstva ni pokaznice, ni kustodija s hostijom ne drži se u svetohraništu, već poslije završetka izlaganja posvećenu hostiju treba čim prije konsumirati.

Sve navedene predmete nije nužno potrebno blagosloviti. Svojom upotrebom već su na neki način blagoslovljeni.

³ Usp. S. CYPRIANUS, *De lapsis*, c. 26.

Posudice za sveta ulja

Posudice za sveta ulja su male posude cilindričnog oblika s poklopcem u kojima se čuvaju sveta ulja. Te posudice susrećemo vrlo rano na Istoku i na Zapadu. Posebno se častila posudica s uljem sv. krizme koja se stavljala u posebne »golubice« obješene iznad krsnog zdenca i tako podsjećala na golubicu koja se pojavila kod Isusova krštenja. Posudice su bile od raznog materijala, ukrašene simboličkim reljefima, nosile su se u procesijama i čuvale u posebnim ormarićima. Bolesničko ulje kojim su se vjernici služili u svojim kućama za mazanje bolesnika čuvali su u bočicama od stakla, pečene gline i drugih kovina.

Prema općim propisima o svetom posudu, posudice za sv. ulja trebaju biti od odgovarajuće kovine, ali ne od stakla da se ne bi razbile i ulje prolilo. Svaka posudica mora biti dobro pokrivena i zatvorena, te izvana jasno označena koje se ulje u njoj nalazi. Trebaju se čuvati na doličnom mjestu. Nije obavezno da se blagoslove.

Moćnici ili relikvijari

Moćnici ili relikvijari su posude u kojima se čuvaju ili izlažu na štovanje ostaci sv. križa, mučenika i drugih svetaca. Od raznog su materijala, a oblik diktira vrsta relikvije. Razlikuju se tri vrste relikvijara:

Moćnik u obliku kovčega za relikvije svetih čija su tijela potpuno ili skoro potpuno sačuvana. Takve relikvijare, počevši od IV. st. pa do danas, često nalazimo u kršćanskim crkvama. Bili su od kamena, drva, bjelokosti i drugih dragocjenih kovina, bogato ukrašeni. Postavljani su na oltare ili ispod oltara svetaca koji su njima posvećeni. Prema današnjim propisima, kovčeg treba iznutra biti obložen dragocjenim metalom ili pozlaćen, a relikvija odjevena u svilu odgovarajuće liturgijske boje.

Manji relikvijari koji su napravljeni prema obliku sačuvanog dijela tijela. Ako je sačuvan dio glave, obično se pravila bista; a ako je sačuvana noga, ruka ili što drugo, onda je u tom obliku bio i moćnik. Pravile su se i male biste, poprsja ili kipovi, a na grudi pod staklo stavljala se relikvija. Izrađivani su ponajčešće iz dragocjenog materijala i umjetnički ukrašivani.

Mali relikvijari su sasvim male, obično okrugle, kutijice od metala sprijeda sa staklom. Te se kutijice, kad se izlažu za štovanje, stavljaju u posebne moćnike nalik na pokaznice. U takve moćnike stavlja se i komadić sv. križa. Moćnici imaju često i oblik križa.⁴

⁴ Usp. M. Righetti, nav. dj., str. 572—579.

Škropionica

Škropionica je mala metalna prenosiva zdjelica s preklopnom ručicom u koju se stavlja sveta voda za blagoslivljanje vjernika i stvari. U starozavjetnoj liturgiji za škropljenje s krvlju žrtava upotrebljavali su se rogovi oko žrtvenika (Lev 16, 18). U kršćanskoj liturgiji vrlo rano nailazimo na takve male škropionice, s amblemima, natpisima i ukrasima, a bile su od srebra, drva, pečene gline i drugih materijala. U početku škropilo se grančicom lovora ili izopa, a tek u XV. st. pojavila su se posebna metalna škropila s drškom i prošupljenom glavicom na vrhu.

U IX. st. uvedene su velike kamene ili metalne nepokretne škropionice. Imale su oblik školjke ili plitke okrugle zdjele. Stajale su na stupu u slobodnom prostoru crkve ili usađene u zid kraj ulaza ili izvan crkve. Namijenjene su upotrebi vjernika. To nije ostatak negdašnjih bazena ili fontana u predvorju starih bazilika gdje su vjernici prije ulaska u crkvu prali lice i ruke u znak nutarnje čistoće. Ta voda uopće nije bila blagoslovljena. Kad je uveden običaj da se prije mise škrope vjernici blagoslovljenom vodom, uvedene su nepokretne škropionice da se sami poškrope oni vjernici koji nisu mogli sudjelovati u predmisnom škropljenju.

Ampulice

Ampulice (kostarice) su posudice od stakla ili metala s pipcem raznih oblika i dimenzija u kojima se drži voda i vino za euharistijsko slavlje. Spominju se u najstarijim spisima. Car Konstantin darovao je rimskim bazilikama mnogo zlatnih i srebrenih ampulica.⁵ Stari obrednici spominju velike ampule, u koje je pri prikaznoj procesiji narod ulijevao vino, i male s kojima je đakon ulijevao vino u kalež, a podđakon vodu.

Najbolje je da vrčići za vodu i vino budu od providnog stakla, da se lako može razlikovati voda i vino. Mogu biti i od kovine, ali u tom slučaju moraju biti jasno označene gdje je vino a gdje voda, da ne dođe do zabune.

Kadionik

Kadionik je posuda u koju se stavlja žeravica i tamjan za kađenje pri bogoslužnim obredima.

U starozavjetnom bogoslužju, uz »Kadioni žrtvenik« na kojem se palio tamjan (Izl 30, 1—10; 37, 25), spominje se i pokretni kadionik koji

⁵ Usp. M. Righetti, nav. dj., str. 579.

je sa žeravicom i tamjanom svećenik unosio iza hramske zavjese (Lev 16, 12; Lk 1, 9); postojale su u Šatoru posebne zlatne posudice pune tamjana (Br 7, 86); Salomon za novi Hram pravi »kadionice od čistog zlata« (1 Kr 7, 50). I u nebeskoj liturgiji, prema Ivanovu viđenju, upotrebljavaju se zlatni kadionici i čaše pune tamjana (Otk 5, 8; 8, 2—5).

U novozavjetnoj liturgiji upotreba kadionika dolazi dosta kasno, da se ne bi izjednačilo s poganskom upotrebom. Posude za paljenje tamjana u početku se upotrebljavaju u vanliturgijskim službama, ponajviše prigodom pogreba, i to zbog toga da se namiriše prostorija gdje je mrtvac. U VII. st. započinje službena, ali djelomična, upotreba kadionika u rimskoj liturgiji, a opća upotreba uvedena je u IX. stoljeću. Kadionice su se pravile od željeza, bronce, srebra, zlata i drugih kovina. Povjesničar liturgije M. Righetti piše da je u Dalmaciji u mjestu Crikvina nađena kadionica s tri lančića iz V. stoljeća. Nije li to možda kadionik koji je nađen u Klapavici kod Klisa a datira iz VI. ili VII. stoljeća?⁶ Uz kadionik upotrebljava se lađica (navikula), tj. posudica s podnožjem za držanje tamjana i žličica za stavljanje tamjana.

Zvona

Zvona su sredstvo kojim se pozivaju vjernici na službu Božju i daje znak za početak svetog čina.

Na rubu starozavjetnoga velikosvećeničkog ogrtača visjela su »zvonca od zlata unaokolo da se čuje kad ulazi u Svetište pred Jahvu i kad izlazi« (Izl 28, 33 sl.). U katakombama pronađeno je dosta zvona pa to upućuje da su se zvona rano upotrebljavala i u liturgiji. U rimskim patricijskim kućama s malim zvoncima pozivalo se služinčad, pa ne bi bilo čudno da su zvona pozivala i kršćane na zajedničke liturgijske čine.

Između XII. i XIII. st. uvedeno je zvonjenje preko mise. Prema obredniku iz XII. stoljeća, pri dijeljenju nižeg reda vratara ređeniku bi se predavalo i zvonce. Misal Pija V. potvrđuje već ustaljeni običaj da se malim zvonom zvoni za vrijeme mise na »Svet« i za vrijeme oba podizanja. U Rimu nije bio propis da se zvoni i zvonjenjem upozoravaju vjernici, jer se sam sveti čin nameće svojom uzvišenošću. Zvoniti u času posvete značilo bi poremetiti onu uzvišenu duboku tišinu s kojom liturgija okružuje najsvetiji momenat mise. Dok je misa bila na latinskom jeziku pa su vjernici bili eventualno zaokupljeni drugim pobožnostima, možda je bilo prikladno zvonjenjem upozoriti vjernike. Međutim, danas kad je misa na pučkom jeziku i može i treba zaokupiti svu pažnju vjernika, zvonjenje je nepotrebno. Možda bi bilo prikladno s kratkim znakom zvona upozoriti vjernike i misnika na pričest. Misnik bi tako

⁶ Usp. M. Righetti, nav. dj., str. 394.

znao da ima vjernika koji se žele pričestiti. Rimski pak obrednik propisuje da zvoni zvonce pred Presvetim kad se javno nosi bolesniku.

Zvona izvan crkvenog prostora počela su se upotrebljavati u VI. stoljeću. Za vrijeme progona kršćani su svoje liturgijske sastanke javljali jedni drugima osobno bez ikakvih javnih glasnih sredstava. Poslije progona i kasnije na Istoku, a vjerojatno i na Zapadu, za sazivanje vjernika upotrebljavao se tzv. »semantron«. To su bile drvene ili metalne obješene ploče po kojima se udaralo čekićima. Od toga su najvjerojatnije današnje »čegrtaljke« ili »škrebetaljke«, drvene kutije s kojima se za vrijeme Sv. trodnevlja, kad ne zvone zvona, poziva vjernike na bogoslužje. To je vrlo stara tradicija. Sigurno je da su zvona u VIII. st. bila liturgijski predmet jer Gelazijev sakramentar iz tog vremena donosi i posebni obred posvete zvona. Taj se obred sačuvao sve do 1962. g. kad je obnovljen. Sigurno je također da su se koncem VII. st. počeli graditi posebni tornjevi za smještaj zvona. Papa Stjepan II. u VIII. st. darovao je vatikanskoj bazilici tri zvona. Zvona iz početka malih dimenzija postajala su sve veća i teža. Tako je jedno zvono iz XV. st. u Erfurtu težilo 13 tona. I njihov oblik se mijenjao od uskih i visokih do sve širih i nižih oblika. Odmah iz početka zvona su se ukrašavala raznim ornamentima, likovima svetaca kojima su bila posvećena, te simboličnim i posvetnim natpisima.

Crkva je vrlo rano uvela običaj da se zvona blagoslivlju ili posvećuju. To je učinjeno ne samo što spadaju među predmete koji su povezani s kultom već također da se kristijanizira pogansko i magično poimanje da zvona tjeraju zle duhove koji uzrokuju oluje. Utjecaj zvonjave na oluje fizički je fenomen. Prema crkvenom zakoniku (kan. 1169) i Instrukciji Kongregacije obreda od 3. rujna 1958., svaka crkva treba imati barem jedno ili dva zvona na crkvi ili u zvoniku; moraju biti blagoslovljena ili posvećena; ako je crkva posvećena, i zvona trebaju biti posvećena; obred je rezerviran biskupu; crkvena vlast određuje njihovu upotrebu; ne smiju se upotrebljavati u profane svrhe, osim ako se radi o zakonitom običaju (požar, oluja), u slučaju nužde (nekoć objava rata), ili uz dozvolu biskupa.

Zvona trebaju zvoniti na razne načine prema određenoj svrsi i upotrebi: pozivaju na bogoslužje (»glas zvona, glas Božji«, veli puk); obavješćuju odsutne o dijelovima bogoslužja, da se duhom sjedine (zvonjenje na »Svet« i podizanje); pozivaju vjernike na privatnu molitvu (trokratni dnevni Angelus); najavljuju početak korizmenog posta; radosnim zvonjenjem najavljuju novog člana zajednice koji se pridružio krštenjem; dolazak biskupa u župu; tužnim zvonjenjem najavljuju smrt kršćanina; zvone prema raznim običajima raznih župa.

Opće pravilo za sav bogoslužni pribor jest da bude funkcionalan u skladu s potrebama i zakonitim običajima (SC 128) i treba se više odlikovati plemenitom ljepotom nego pukom raskoši (SC 124).